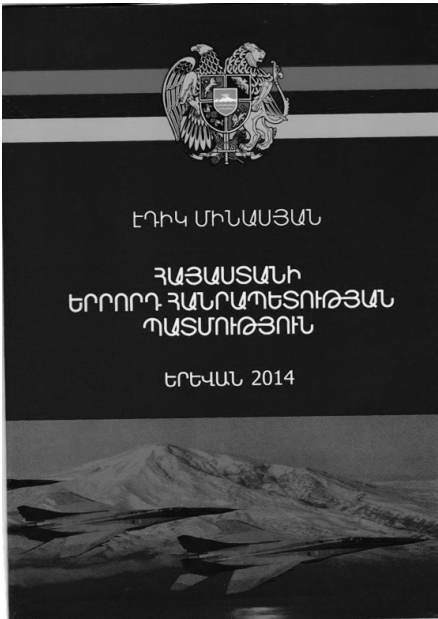

Է. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ. Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմություն.- Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014. - 624 էջ:

Գիտամանկավարժական հասարակության ուշադրությանն է ներկայացվել Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի դեկան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր **Էդիկ Մինասյանի** Երրորդ հանրապետության պատմությանը նվիրված մեծածավալ աշխատությունը, որում նորովի պատմաքննական վերլուծության են ենթարկվել ԽՍՀՄ-ում ընթացած վերակառուցողական գործընթացներից մինչև մեր օրերն ընկած ժամանակահատվածի սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական փոփոխությունները, հայկական պետության խորքային շերտերում կատարված տեղաշարժերը:

Պրոֆեսոր Էդիկ Մինասյանի արժեքավոր մենագրության հրապարակումը կարևորում է ուսումնագիտական մտքի հետագա զարգացման տեսանկյունից, քանզի ցուցաբերվել է շահագրգիռ և լիովին հիմնավորված մոտեցում պատմաքաղաքական անցյալի և ներկայի հար-

ցերին, և գործնական լուրջ քայլ է արված Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության ամբողջական վերհանման ուղղությամբ:

Ինչպես իրավամբ նշում է հեղինակը, առ այսօր հրապարակի վրա չկա մի ամփոփ ուսումնասիրություն, որը նվիրված լինի երրորդ Հայաստանի Հանրապետության ամբողջական պատմությանը, ուր վերհանված ու վերլուծված լինեն հանրապետության 20-ից ավելի տարիների ներքին ու արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրները, զարգացման պատմական փուլերն ու առանձնահատկությունները (էջ 13):

Աշխատությունում վերոնշյալ հիմնահարցերը լուսաբանվել են համապատասխան արխիվային նյութերի, տպագիր սկզբնաղբյուրների, բազմաթիվ վիճակագրական, վերլուծական ժողովածուների, մամուլի հրապարակումների, գիտական գրականության և այլ նյութերի հիման վրա:

Մենագրության **առաջին գլխում** կարևոր տեղ է հատկացվել գորբաչովյան «վերակառուցմամբ» սկզբնավորված Արցախյան հարցի վերաբացմանը, համազգային պայքարի վերելքի հիմնախնդիրներին 1980-ական թթ. վերջնամասում: Կարևոր տեղ է հատկացվել Ադրբեջանի կողմից իրագործված հայության բռնազաղթին իր պապերի հայրենիքից՝ Շամխորից, Դաշքեսանից, Խանլարից, Գանձակից ու Գետաբեկից և այլ հայկական բնակավայրերից: Գրքում սկզբունքային գնահատական է տրվել սույնգայիցյան ողբերգությանը, որը որոշակի առումով հիշեցնում էր ազերիների ոճրագործ հայրենակիցներին՝ պատմության անողոք դատաստանին արժանացած երիտթուրքերի գենոցիդի քաղաքականությանը հայ ժողովրդի նկատմամբ առաջին աշխարհամարտի տարիներին և դրան հաջորդող ժամանակահատվածում: Մանրագինն լուսաբանվում են 1988 թ. սպիտակյան երկրաշարժին առնչվող հար-

ցերը: Էդ. Մինասյանը սթափ, հավասարակշռված հետևություններ է անում 1989 թ. հունվարից մինչև 1991 թ. օգոստոսը տեղի ծավալված ժողովրդական հուզումների նոր ալիքի մասին Հայաստանի Հանրապետությունում և պատմաքննական խորագիտակությամբ վերհանում արցահայության գոյամարտի պատմությունը՝ զուգահեռաբար անդրադառնալով Ադրբեջանի և Հայաստանի հանրապետությունների միջև ռազմաքաղաքական լարվածության խորացմանը, միաժամանակ մերժելով ժամանակավրեպ, պատմաքննական առումով ոչ պիտանի գնահատումները և ստահոդ պնդումները:

Աշխատության **երկրորդ գլխում** պրոֆ. Էդ. Մինասյանը արժեքավորում է 1990 թ. օգոստոսի 23-ին Գերագույն խորհրդի կողմից անկախության հռչակագրի ընդունման փաստը որպես նշանակալից իրադարձություն հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքում: Հեղինակը կարևորում է ԽՍՀՄ փլուզման իրողությունը և այդ նոր իրավիճակում Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան պետության կայացման ուղղությամբ պետաքաղաքական գործընթացները, ինչպես նաև 1995 թ. ՀՀ Սահմանադրության ընդունման պատմաքաղաքական կարևորությունը: Երրորդ հանրապետության կայացման ուղղությամբ առաջին քայլերը Էդ. Մինասյանը դիտարկում է Երկրորդ խորհրդային հանրապետությունից դեպի Երրորդ հանրապետության անցման իրավահաջորդության համատեքստում: Երկրորդ գլխի վերջնամասում գիտատեսական բարձր մակարդակով պատմաքննական հետազոտման է ենթարկում Հայոց ազգային բանակի կազմավորման հարցերին՝ որպես ազգային պետության և անկախության պահպանման կարևորագույն գրավականի, դրա հետ մեկտեղ բանակաստեղծ գործընթացներում կարևորում Վազգեն Սարգսյանի և այլ նվիրյալների՝ գեներալներ Գ. Ղարիբալյանյանի, Մ. Հարությունյանի, Ա. Տեր-Թադևոսյանի /Կոմանդոս/ և այլոց խաղացած դերը:

Գիրքն ընթերցողին հազեցնում է լիարժեք գիտելիքներով Երրորդ հանրապետության զարգացման տարեգրության ամեն մի դրվագի վերաբերյալ: Հատկանշական է, որ հեղինակի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի պատմությունը դիտարկվել է Հայաստանի Հանրապետության հետ մի անխզելի միասնության մեջ:

«Նկարի ունենալով, - գրում է Մինասյանը, - Արցախյան ազատամարտի նորագույն շրջանի (1988-2012թթ) պատմության ողջ կարևորությունն ու ազգային-հայրենասիրական, գիտական և քաղաքական նշանակությունը՝ անհրաժեշտություն համարեցինք շարադրել Արցախի անկախ հանրապետության ամբողջական պատմությունը Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմության հետ միասին, որպես մեր ժողովրդի երկու անկախ պետություններ»(էջ 50):

Մենագրության **երրորդ գլխում** հեղինակը ըստ ամենայնի արժևորում է 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին տեղի ունացած անկախության հանրաքվեն, որը հաստատեց Լեռնային Ղարաբաղի անկախությունը: Ասենք, որ այն հայ պատմագիտության մեջ եզակի և հաջողված պատմագիտական աշխատանքն է, որում առաջին անգամ մի ամբողջության մեջ ընթերցողներին և պատմագետներին է ներկայացվել Երրորդ հանրապետության ծնունդի և հետագա զարգացման համապարփակ տարեգրությունը՝ հայկական պետականության նորօրյա ծնունդից սկսած մինչև Արցախյան հերոսամարտի (1992-1994թթ.) բովում կայացած հայկական բանակի լիարժեք կայացումը, նրա կողմից մղված մարտերին հանուն Արցախի ազատագրման և մայր հայրենիքի հետ վերամիավորման և հայ ռազմական կորույթի, հայ ռազմիկների փառավոր նոր սերունդի վերածնունդը Շուշիի և այլ քաղաքների համար մղված Քաղհնտակի և այլ հերոսամարտերում, միաժամանակ խորագիտակ պատմաբանի

բանիմացությամբ վերհանում ՀՀ ռազմաքաղաքական և դիվանագիտական աջակցությունը Ադրբեյջանի դեմ ապստամբած Արցախին, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային դիրքերի ամրապնդումը և բանակցային բարդ և ոչ միանշանակ գործընթացները Արցախի խնդրի շուրջ, սիյուռքահայության մասնակցությունը այդ ամենին:

Գրքի չորրորդ գլխում հեղինակի կողմից համակողմանի անդրադարձ է կատարվում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական ու կրթամշակութային վիճակին, այդ բնագավառներում վերափոխումներին, հասարակական-քաղաքական կյանքի նոր զարգացումներին:

Գրախոսվող աշխատության հինգերորդ գլխում էդ. Մինասյանը, գիտական բարեխղճությամբ վերհանելով Հայաստանի Հանրապետության կայացման ու ամրապնդման գործառույթների հիմնախնդիրները 1991-2000-ական թվականներին, կարևոր տեղ է հատկացնում ինչպես տնտեսության մեջ կուտակված ձգնաժամային երևույթներին, այնպես էլ ռազմավարական առումով Հայաստանի համար նոր՝ շուկայական հարաբերություններին անցման հարցերին, բնականաբար սկզբունքային մոտեցում ցուցաբերելով այդ փոփոխություններով պայմանավորված դրական և ոչ դրական «տեղաշարժերին» հանրապետության սոցիալական ոլորտում, բնակչության զբաղվածության, սոցիալական կենսամակարդակի և աղքատության հիմնախնդիրներին: Իրական գնահատման է արժանացել սեփականաշնորհման գործընթացը՝ իր բոլոր վայրկյաններում և բազմաթիվ տարաբնույթ, հաճախ նաև չարդարացված սխալներով և սայթաքումներով հանդերձ: Միաժամանակ հեղինակի կողմից արժևորվում են հասարակական-քաղաքական կյանքի արմատական տեղաշարժերը, դրանցով պայմանավորված միակուսակցական համակարգի փլուզման և բազմակուսակցական համակարգի ձևավորման բազմաբնույթ գործառույթները, սահմանադրական-դատական համակարգի կառուցվածքային և բովանդակային փոփոխությունները իրենց դրական և բացասական միտումներով հանդերձ, ի վերջո կարևորում 1998 թ. քաղաքական ձգնաժամի առաջացման հարցերը՝ դրան հաջորդած խորհրդարանական ընտրությունների և ներքաղաքական զարգացումների շարժառիթների բացահայտման հետ մեկտեղ: Այս գլխում առանձնակի ուշադրության են արժանացել նաև մշակութային կյանքի տարբեր կողմերի համակողմանի լուսաբանման հարցերը: Գիտական առումով նորույթ է հեղինակի կողմից Հայ առաքելական եկեղեցու դերին անդրադարձը՝ Հայաստանի անկախության վերականգնման և հանրապետության կայացման գործընթացների համատեքստում: Էդ. Մինասյանը կարևորել է ՀՀ միջազգային դրության, ՀՀ ձանաչման գործընթացների բացահայտումը: Հեղինակը խորքային քննարկման է ենթարկել քաղաքական տեսանկյունից խիստ կարևոր ՀՀ հարաբերությունները հարևան երկրների, Ռուսաստանի և ԱՊՀ մյուս երկրների, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և Եվրոպական մի շարք երկրների հետ:

Գրքի վեցերորդ գլուխը ամբողջովին նվիրված է Հայաստանի Հանրապետության ռազմավարական տեսանկյունից անչափ կարևոր Հայրենիք-Սիյուռք փոխառնչությունների բազմաբովանդակ վերհանմանը: Լուսաբանված է սիյուռքահայ կազմակերպությունների և բարեգործների գործունեությունը Հայրենիք-Սիյուռք բազմակողմանի կապերի ամրապնդման ու զարգացման գործում:

Էդ. Մինասյանի մենագրության յոթերորդ գլխում պատմաքննական կարևորման են ենթարկվել ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնահարցերը երրորդ հազարամյակի սկզբին, որի հետ մեկտեղ ըստ ամենայնի ուշադրություն է դարձվել

հանրապետության կյանքի այդ ոլորտներում կուտակված բացասական երևույթների վերահանմանը, արվել են սկզբունքային և անաչառ գնահատումներ: Հեղինակի կողմից պատշաճ գնահատման են արժանացել հասարակական-քաղաքական կյանքի միտումները, արժևորվել են իրականացված սահմանադրական-դատական բնույթի վերաձևումները և դրանց հետևանքները, ներքաղաքական կյանքի տարբեր հարցերի նկատմամբ կուսակցական-քաղաքական ուժերի դիրքորոշումներին և վայրիվերումներին, պատերազմի և խաղաղության հարցերում ՀՀ կառավարության վարած ռազմավարության հիմնահարցերը, ՀՀ հարևանների հետ սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական-միջպետական զարգացումները:

Աշխատության վերջում, հավելվածի կարգով ներկայացվում են Հայաստանի երրորդ հանրապետության նախագահները, ՀՀ Գերագույն խորհրդի, այնուհետև Ազգային ժողովի նախագահները, վարչապետները, արտաքին գործերի նախարարները, ՀՀ պաշտպանության նախարարները (ըստ պաշտոնավարման տարիների):

Օգտագործելով նորահայտ հսկայածավալ փաստագրական և արխիվային վավերագրեր, որոնց մի մասը վերջին տարիներին է գիտական հետաքրքրությունների տիրույթ տեղափոխվել, հեղինակը հաջողությամբ և համակողմանիորեն է ներկայացրել Երրորդ հանրապետության մաքառումներով ու հերոսապատումներով հարուստ բազմաբնույթ զարգացման ընթացքը, միաժամանակ անաչառ գնահատականներ տվել սայթաքումներին, վերհանել այն լուրջ խոտորումները և ծախսողումները, որոնք սոցիալիստական հասարակարգից դեպի նորին անցափուլում տեղ գտան հանրապետության սոցիալ-տնտեսական, մշակութային ոլորտում՝ հանգեցնելով արդյունաբերական համակարգի ամբողջական և զրեթե անդառնալի փլուզմանը, մեծածավալ աղքատությանը և բնակչության արտագաղթին, բարոյաքաղաքական արժեքային հակասական ու ձևախեղված համակարգի ձևավորմանը բնակչության տարբեր խավերի մոտ, խորքային ձևախեղումներին կրթական համակարգում:

Պրոֆեսոր Էդ. Մինասյանի մենագրության կարևոր արժանիքներից մեկն էլ այն է, որ ամբողջ շարադրանքով անցնում է հայկական պետականության գաղափարը, կարևորվում է պետաքաղաքական անհրաժեշտ կառույցների և մասնավորապես հայկական բանակի դերը հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարում, Արցախի համար մղված 1992-1994 թթ. հերոսամարտում, մասնավորապես նաև Շուշիի և ազերիների տիրապետության տակ գտնված այլ հայկական տարածքների ազատագրման հիմնադրույթին, որոնք անանց արժեք են երիտասարդ սերնդի հայրենասիրական դաստիարակության դիտանկյունից: Ըստ այդմ հարկ եղած մոտեցում է ցուցաբերվել ազատագրական պայքարի նորոյա հիմնախնդիրներին, որի զլխավոր նպատակը ներկա պատմափուլում պետականության պահպանման և ամրապնդման գաղափարն է:

Պրոֆ. Է. Մինասյանի կողմից կատարված ինքնատիպ եզրակացությունները և առաջարկած տեսակետները, գիտատեսական մոտեցումները միանգամայն համահունչ են պատմագիտության արդի մակարդակին:

Աշխատությունը մասնագիտական բարձր մակարդակով ներկայացնում է Երրորդ հանրապետության պատմության ողջ ընթացքը, կարևորագույն փուլերն ու իրադարձությունները, պետաքաղաքական և հոգևոր արժանահիշատակ գործիչների ազգանվեր գործունեությունը, տվյալ ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի թե՛ վերելքների և թե՛ վայրէջքների, սայթաքումների հետ առնչվող դրվագները,

հեղինակը դրսևորել է առողջ և զգաստամիտ մոտեցում: Այսպիսով՝ կարելի է գալ կարևոր հետևության, որ ամեն մի նման ընդհանրացնող աշխատանքի առկայությունը հրապարակի վրա միանգամայն ողջունելի է, կարևոր իրադարձություն: Ներկայացված աշխատանքի կարևոր արժանիքներից է նաև այն, որ առկա շարահորանքում ընդգծված է Հայրենիք-Սփյուռք փոխառնչություններում հայկական պետականության անփոխարինելի և համախմբող դերի գաղափարը, կարևորվում է պետաքաղաքական անհրաժեշտ կառույցների դերը այդ գործընթացներում:

Պատմաբան Էդիկ Մինասյանը իր մեծարժեք ուսումնասիրության մեջ մանրագնին և անաչառ քննության է ենթարկվում հայոց պատմության հանգուցակետում գտնվող այն հիմնահարցերը, որոնք առնչվում են Հայաստանի երրորդ հանրապետության ցայսօր չմեկնաբանված ու հիրավի կնճռոտ էջերի լուսաբանման հետ: Պատմագիտական մոտեցման պատշաճ մակարդակով է. Մինասյանը ապացուցում է, որ ինքը իրավամբ պատկանում խորագիտակ և հեռատես այն պատմաբանների նոր սերնդին, ովքեր պատմաքննական անաչառ և հավասարակշռված մոտեցում ունեն Հայոց պատմության նորագույն շրջանի հիմնահարցերի հետազոտման խնդրին: Նրա հետազոտած թեման արդիական է և կարևորվում է Հայաստանի երրորդ հանրապետության պատմության ամբողջացման տեսանկյունից:

Է. Մինասյանի ուսումնասիրության արդյունքներով կարելի է գալ այն հետևության, որ առանձին թերություններով ու անխուսափելի բացթողումներով հանդերձ՝ Հայաստանի երրորդ հանրապետությունը պետական զարգացման տեսանկյունից գործնականում կայացավ և իր տեղը գտավ հայոց երկրում հանրապետական համակարգի պատմաքննական ժամանակագրությունում: Է. Մինասյանի պատմաքննական անդրադարձը, կարծում ենք, միանգամայն ուսանելի է այսօրվա պետաքաղաքական զարգացման գործընթացների տեսանկյունից: Այնտեղ գիտատեսական բարձր մակարդակով քննության է առնվել Հայաստանի երրորդ հանրապետության ամբողջական պատմությունը:

Բարձրարժեք այս աշխատասիրության մեջ խորամուխ լինելուց առաջացած տարաբնույթ հարցադրումները, ըստ էության ամենևին էլ չեն նսեմացնում գիտական և ընթերցող լայն հասարակայնությանը ներկայացված այս աշխատանքի անվիճարկելի արժանիքները: Կարծում ենք, որ պրոֆեսոր **Էդիկ Մինասյանի** մանրագնին և տքնաջան աշխատանքի արգասիքը հանդիսացող հիմնարար բնության արժեքավոր այս մենագրությունն իր միանգամայն արժանի տեղը կգտնի պատմաբանների, ընթերցող լայն հասարակայնության, պետաքաղաքական գործիչների գիտատեսական հետաքրքրությունների զինանոցում:

Ընթերցող հասարակության ուշադրությանը ներկայացված այս ինքնատիպ աշխատության կարևոր նորույթը նաև այն է, որ կազմված է Հայոց պատմության դասընթացի արդի գիտատեսական և գիտամեթոդաբանական պահանջներին համապատասխան: Այսինքն՝ գործնականում կոչված է օժանդակելու պատմագիտական մտքի թարմացման և աշխուժացմանը Հայաստանի Հանրապետության գիտակրթական և ուսումնագիտական համակարգում: Այն համահունչ է այսօրվա գիտակրթական բարեփոխումներով պայմանավորված գործընթացներին, օբյեկտիվորեն պատասխանում է դրանցից բխող պահանջներին և հիրավի արդիական նորարական հարցադրումներին: Որպես առաջարկություն՝ կարելի է միայն ցանկանալ, որ գիրքը հետագայում պարբերաբար վերահրատարակության ներկայացվի՝ կատարելագործվելով և էլ ավելի հարստացվելով նորանոր

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2015

փաստերով ու վավերագրերով, առաջադրելով հիրավի նոր մոտեցումներ և կանխատեսումներ՝ հայ հասարակությանը ապագայի ռազմավարական ծրագրերը ներկայացնելիս:

Վանիկ Վիրաբյան
Պ. գ. դ., պրոֆեսոր

Արարատ Վարդանյան
Պ. գ.թ., դոցենտ

Միեր Հարությունյան
Պ. գ.թ., դոցենտ